

УДК 51(07)

Муңайтпасова Г.Ж.

С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети

**МЕЙКИНДИКТЕГИ ӨЗГӨРТҮП ТҮЗҮҮЛӨР БОЮНЧА МАСЕЛЕЛЕРДИ
ЧЫГАРУУГА ОКУУЧУЛАРДЫН ЖАШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮНҮН
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Макалада мейкиндиктеги ой жүгүртүүдөгү окуучулардын жаш курактык айырмачылыктарына анализ берилип, окутуу процессинде калыптанган мейкиндиктик элестөөлөрдү абстракциялоо чагылдырылат.

Окутуу процессиндеги педагогикалык психологиянын негизги маселелеринин бири болуп, окуучулардын интеллектуалдык өнүгүүсүндөгү закон ченемдүүлүктөрдү үйрөнүү болуп эсептелинет. Бул өнүгүүнүн маанилүү жагы болуп, мейкиндиктеги багыттоону (практикалык жана теориялык) камсыз кылуучу мейкиндиктик ой-жүгүртүү билимди эффективдүү өздөштүрүү, ишмердүүлүктүн ар кандай түрүнө ээ болуу болуп саналат. Мейкиндиктик ой жүгүртүүдөгү окуучулардын жаш курактык айырмачылыктарына мектепте окутуунун практикасы күбө болот жана ал төмөнкүдөй чагылдырылат:

1. Жаш өскөн сайын билим, көндүм жана билгичтик ченеминин топтолушуна жараша мейкиндиктик элестөөлөр запасы байыйт. Эгерде 5-8-класстын окуучулары негизинен китептен же мугалим сабактан колдонгон геометриялык объектилер, алардын графикалык сүрөттөлүштөрү менен иш жүргүзүшсө, 9-11-класстын окуучулары болсо көбүнчө сүрөттөлүштүн бир нече варианттарын колдонушат жана бул же тигил көрсөтмө материалды өз алдынча тандай алышат.

2. Жогорку класстын окуучулары эки өлчөмдүү гана эмес үч өлчөмдүү образдар менен активдүү иш жүргүзүшөт. Алар жалпак геометриялык фигураларды да колдонушат. Бирок бул жерде, биздин көз караш боюнча учурдагы окутуу методикасындагы келип чыккан аз эмес кыйынчылыктар бар. Кенже класстын окуучулары математика сабактарында негизинен эки өлчөмдүү сүрөттөлүштөрдү колдонушат жана мындагы баардык талап кылынуучу өзгөртүп түзүүлөрдү бир тегиздиктин чегинде фигураларды жылдыруу жолу менен жүргүзүшөт. Андан ары жогорку класстарда планиметриядан стереометрияга өтүүдө мейкиндиктеги тегиздиктин чегинен чыгуучу үч өлчөмдүү (мейкиндиктик) сүрөттөлүштөр менен иш жүргүзүү талап кылынгандыктан алардын калыптанган стереотиптери мейкиндиктик элестер боюнча эркин иш жүргүзүүгө тоскоол болот. Мурдатан бекем калыптанган тегиздиктик (эки өлчөмдүү) сүрөттөлүштөр менен болгон иш жүргүзүү ыкмаларын бошондотуу оңой эмес.

3. Жаш курактын өзгөрүшү менен талап кылынуучу мейкиндиктик өзгөртүп түзүүлөрдү жүргүзүүдөгү колдонулуучу каражаттарга болгон мамиле да өзгөрөт. 5–8-класстардын окуучулары каалагандай маселелерди аткарууда алгач чиймесин чийүүгө, бир нерсенин сүрөтүн тартууга аракеттенишет, мейкиндиктик катыштарды белгилөөдө түрдүү каражаттарды (маркер, фломастер, түстүү карандаштар) колдонушат. 9–11-класстардын окуучулары аларды чанда колдонушат, б.а. негизинен качан гана маселени чыгарууда кыйынчылыктар келип чыкса колдонушат. Колдонулган көрсөтмө куралдар да түрдүүчө болот. 5–8-класстардын окуучулары эреже боюнча графикалык маселелерди чыгаруу процессинде геометриялык телолордун моделдерин, көрсөтмө сүрөттөрдү, татаал эмес чиймелерди колдонууга аракет кылышат. 9-11-класстын окуучулары негизги көрсөтмө куралдар катарында түрдүү эскиздерди шарттуу белгилөөлөрдү, проекциялык чиймелерди колдонушат. Бул учурда биринчиден ар башка типтеги сүрөттөлүштөр менен иштөөдөгү жөндөмдүүлүк, сүрөттөлүштүн түрлөрү жөнүндөгү билимдин топтолуусу, экинчиден, окутуу процессинде калыптанган керектүү

мейкиндиктик касиеттерди жана катнаштарды абстракциялоо жана аларды схема түрүндө түзүү жөндөмдүүлүгү чагылдырылат.

Бирок бир катар изилдөөлөр (Боцманова М.Э, Фарапонова Э.А., Микулина Г.Г. ж.б.) көрсөткөндөй, конкреттүү көрсөтмөлүүлүккө таяныч кенже класстагы окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрү гана эмес, колдонуудагы окутуу методикасынын жыйынтыгы да болуп саналат [2, 3]. Геометрия сабагынын ар кандай маселени «элестөө» методу менен чыгарууда, окуучулар алдына сүрөттөлүштөрдүн түрүн тандоого өз алдынча атайын маселе коюлбайт, ал эми кээ бир учурларда андан баш тартып маселени акыл планында, графикалык аракетке таянбастан чыгаруу керек. Андыктан, бул жагдайда каралган жаш курактык айырмачылыктар, биздин көз караш боюнча негизинен окутуу методикасынан көз каранды.

Жогорку класстардын окуучулары үчүн элестөө ыкмаларын баамдап колдонуу мүнөздүү. Төмөнкү класстарга караганда алар маселелерди чыгарууда мейкиндиктик элестер аркылуу операцияларды жүргүзүү талап кылынган жерлердеги кыйынчылыктарды анализдеп, алардын эффективдүүлүктөрүн баалап жана ал жөнүндө айтып бере алышат. Жаш өсүүсүнө жараша өздөштүргөн элестөө ыкмаларын жаны маселелерге которуу мүмкүнчүлүгү чоңоет (Л.В.Вайткунене, И.В. Тихомирова, М.Г.Боднар), жогорулаган рефлексия жогорку класстагы окуучуларга мүнөздүү жалпыланган ыкмаларды колдонуу мүмкүнчүлүгү өсөт, өзүнүн ишмердүүлүгүн анализдөөгө умтулуусу, анын күчтүү жана алсыз жактарын болуу пайда болот [1, 3]. Эгерде төмөнкү класстын окуучулары негизинен элес боюнча операция жүргүзүүнүн акыркы жыйынтыгына багыт алышса, жогорку класстын окуучулары ага жетүү процессинде элестөөнүн абдан рационалдуу ыкмаларына ээ болууга, умтулууга эң чоң кызыгууну көрсөтүшөт.

Бардык жогорудагы айтылгандар жаш курактык айырмачылыктар бир катар көрсөткүчтөр боюнча даана туюнтулушу мүмкүн. Мейкиндиктик түшүнүүнүн өнүгүүсүнүн курактык көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүүсү биздин изилдөөдө келтирилген. Бул максатта биз кургактык айырмачылыктардын динамикасын изилдөөгө, мейкиндик элестер менен операция жүргүзүүнү талап кылган маселелерди аткарууга мамиле кылуусу жаштын өсүүсү менен кандай өзгөрөөрүн аныктоого, жана тегиздик менен мейкиндиктеги өзгөртүп түзүүнү камсыз кылуучу элестөө ыкмаларын өнүктүрүүгө мектептик тажрыйба (жыйналган билимдер, көндүмдөр жана ыкмалар) кандай таасир бере тургандыгын аныктоого аракет жасадык.

Ал үчүн биз эксперименттик ыкмалардын үч тобун карадык: 1) диагностикалык метод (С.К. Калдыбаев [4]), 2) мейкиндиктик элестер менен операция жүргүзүүнү талап кылган маселелер жыйнагындагы маселелер жана көнүгүүлөр, 3) кадимки мектеп программасында өтүлө турган, мейкиндик элестөөлөрүн түзүүдө алдын ала баалай турган, ар түрдүү графикалык сүрөттөлүштөрдү пайдалана турган жана мейкиндикте өзгөртүп түзүүлөрдү ишке ашыра турган текшерүү иштери. Бул ыкмалар окуучуларга өзгөртүп түзүүнү туура пайдаланууну гана эмес, алар жөнүндө айтып берүү талаптарын да камтыган. Булардын баарысы алардын психологиялык жаратылышын анализдөөгө, жаш курагына жараша айырмачылыктарын каттоого материал болуп берди. Жаш курагынын өзгөрүшүнө жараша динамикасын изилдөөдө, биз 5-9-класстын окуучуларын камтыдык. Изилдөөлөр жамааттык жана жекече түрдө жүргүзүлдү. Алар ар түрдүү класстын окуучуларына биздин тандалган тема боюнча текшерүү иштерин берүү менен жүргүзүлдү. Бул текшерүү иштеринин маңызын диагностикалык маанидеги жана кадимки мектеп программасында өтүлүүчү тапшырмалар түздү. Берилген тапшырмалар жазуу жүзүндө жүргүзүлдү. Окуучулар тарабынан аткарылган иштер иштелип чыккан критерийлердин негизинде анализденип, андан кийин мугалимдердин макулдугу менен бааланып, коюлган

баалар окуучуларга маалымданып турду. Тапшырмалар татаалдык деңгелине жараша аныкталган тартипте берилди.

Диагностикалык тапшырмаларды берүүнүн тартиби тапшырманын катар номерине жараша болду. Окуучу өз алдынча чыгарган тапшырма катар номери боюнча, тегиздиктеги ой жүгүртүүсүнүн өсүү деңгээли боюнча аныкталды. Бул ишти анализдеп баалоодо жалгыз гана акыркы жыйынтык эмес, тапшырмаларды чыгарууда жыйынтык алуу үчүн жүргүзүлгөн процесс, колдонулган варианттардын саны, аткарылган иштин көлөмү, тапшырмаларды чыгарууга кеткен убакыт, окуучулар продуктивдүү аткарган тапшырмалардын түрү алынды жана ушулардын баарысы массалык материалды сандык жана сапаттык жагынан иштеп чыгууда, маанилүү жыйынтык алууда оң натыйжа берди. 2013-2014-жылдары алынган текшерүү иштери Нарын районуна жана Нарын шаарына караштуу мектептерде жүргүзүлдү. Жаш курагынын өзгөрүшүнүн динамикасы жөнүндө материалды чогултууда көрсөтүлгөн мүмкүнчүлүктөр үчүн катышкан мугалимдерге ыраазычылык билдирип кетелиз.

Текшерүү иштеги тапшырмалардын татаалдык деңгээли боюнча талдоодо, ошол бир эле окуучунун ар түрдүү тапшырманы аткаруу динамикасына окутуунун ар түрдүү этаптарында көз салууга мүмкүнчүлүк алдык. Ошол окуучулардын иштерин анализдөө менен, алардын класстан класска көчүүдөгү ийгиликтерин байкоо менен окуучулардын мейкиндикте ой-жүгүртүүсүнө көз салуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болдук. Бул окуучуларга бирдей шарттар түзүлгөн. Бир мектепте жаш курагы боюнча тиешелүү топтогу окуучулардан алынган маалыматтар башка мектептин ошол эле курактагы окуучуларынан алынган текшерүү иштеринин жыйынтыгы менен толукталган.

Жүргүзүлгөн эксперименттин шартын изилдөөдө тапшырмалардын түрүн эске алуу менен тапшырмаларды берүүнүн тартибин орнотуп, татаалдыгына жараша варианттары эсепке алынды. Белгиленген көрсөткүчтөрдүн ишенимдүүлүгүн текшерүү жана эксперименттин жыйынтыгы келечекте терең жана өжөрлүк менен үйрөнүүнү талап кылат. Окуучулардын мектепте бардык окуу мезгилинин ичинде мейкиндикте ой-жүгүртүүсүн калыптандыруу жана алардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн тыкаттык менен түзүлгөн программаны иштеп чыгуу ушул нерсеге байланыштуу.

Адабияттар:

1. Боднар М.Г. Төмөнкү класстын окуучуларынын мейкиндикте элестөөлөрүнүн структурасы жөнүндө. – 1984.
2. Боцманова М.Э. Башталгыч класстарда графикалык схемаларды пайдалануунун психологиялык суроолор. – М., 1961.
3. Вайткунене Л.В. Мектеп окуучуларынын мейкиндикте ой-жүгүртүүсүнүн өнүгүшү: автореф. к. дис. Вильнюс, 1969.
4. Калдыбаев С.К., Ажыбаев Д.М., Бекежанов М.М. Компьютерная диагностика результатов обучения общеобразовательной школе. - Б., 2007.
5. Каплунович И.Я. Мейкиндикте ой-жүгүртүүнүн математикалык тапшырмаларды чыгаруудагы структурасы жөнүндө. //Вопросы психологи, 1988, № 3.